

М.Ж. Калшабаева¹ , **С.А. Сартаев^{2*}** , **Д.А. Оспанова¹** ,
А.С. Ибраева² , **К.Р. Усеинова²**

¹«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДАУЛАРДЫ ШЕШУДІҢ БАЛАМАЛЫ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ МЕДИАЦИЯ ДАМУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі Қазақстан қоғамында құқықтық сипаттағы дауларға тән конфликтілі жағдайдың жоғары деңгейі байқалады. Осыған байланысты дауларды дәстүрлі жарыспалы сипаттағы сот әділдігі көмегімен шешу құқықтық конфликтілердің одан әрі шиеленісіп, жалпы тараптар қарым-қатынастарының мүлдем тоқтауына әсер етеді. Бүгінде мемлекеттік сот жүйесіндегі мәселелер материалдық және моральдық игіліктердің елеулі түрде шығындарға ұшырауына алып келеді. Нәтижесінде, тараптардың бірі шығарылған сот шешіміне қанағаттанбай, әрі қарай сот шешімінің орындалуына қиындық туғызатын жағдайлар болуы мүмкін. Аталған жағдайларға байланысты салыстырмалы түрде жаңа құқықтық институт болып табылатын медиация институтына жүгіну мүмкіндігі туындайды.

Медиация – бейтарап, дауды шешуде тараптардың мүддесін көздемейтін, тараптарға дау бойынша белгілі-бір келісімге келуге көмектесетін үшінші тұлға – медиатордың қатысуымен болатын және тараптар дауларды реттеу бойынша шешімнің қабылдану үдерістері мен оның шешілу талаптарын толықтай бақылай алатын дауды шешудің балама әдісі (ағылш. alternative dispute resolution, ADR).

Мақалада дауды шешудің балама әдісі ретінде Қазақстандағы медиация институтының даму мәселелері қарастырылады. Медиация институтының тиісті деңгейде дамымау себептеріне байланысты ғалым заңгерлердің пікірлері талданып, дауды шешудің балама әдісін енгізу мен дамыту бойынша Қытай, Германия, Грузия, Сингапур тәжірибесін салыстыра отырып Қазақстандағы медиацияның дамуына кедергі келтіретін факторлар анықталады. Аталған жайттарды саралау үшін медиация институтын зерттеп жүрген ғалымдардың ғылыми еңбектері мен бірқатар шет мемлекеттердің медиация туралы заңдары мен ғылыми еңбектеріне шолу жасалып, салыстырмалы талдау жасалды. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының медиация туралы қазақстандықтар не білетіндігі жайлы жүргізген әлеуметтанулық сауалнама нәтижелеріне сәйкес қорытынды жасалды.

Мақаланың әдіснамалық негізін талдау, синтез, салыстырмалы-құқықтық, логикалық-құқықтық, тарихи, статистикалық әдістер құрайды.

Түйін сөзгер: медиация институты, медиатор, дауларды шешудің балама әдістері, медиация рәсімі, даулар, еріктілік, құпиялылық.

M.Zh. Kalshabaeva¹, S.A. Sartaev^{2*}, D.A. Ospanova¹, A.S. Ibrayeva², K.R. Useinova²

«Turan» University, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

Some problems of the development of mediation as an alternative way to resolve disputes in the Republic of Kazakhstan

In modern Kazakhstani society, there is a high level of conflict, which is typical for legal disputes. In this regard, the resolution of disputes through traditional adversarial justice will further aggravate legal conflicts and lead to a complete termination of relations between the parties. Today, problems in the state judicial system lead to significant losses of material and moral benefits. As a result, one of the parties may be dissatisfied with the court decision, which may further complicate the enforcement of the court decision. Due to these circumstances, it is possible to turn to the institution of mediation, which is a relatively new legal institution. Mediation is an alternative dispute resolution (ADR) with the participation of a third party – an intermediary who is neutral, does not represent the interests of the

parties in resolving the dispute, helps the parties to reach an agreement on the dispute, and the parties have full control over the decision-making process.

The article discusses the development of the institution of mediation in Kazakhstan as an alternative method of dispute resolution. The reasons for the underdevelopment of the institution of mediation are analyzed, the opinions of legal scholars are analyzed, and the factors hindering the development of mediation in Kazakhstan are identified by comparing the experience of China, Germany, Georgia, Singapore in the implementation and development of alternative dispute resolution. In order to analyze these facts, a review and comparative analysis of the scientific works of scientists studying the Institute of Mediation and the laws and scientific works of a number of foreign countries on mediation was made. Based on the results of a sociological survey conducted by the Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan about what Kazakhstani know about mediation.

The methodological basis of the article is the methods of analysis, synthesis, comparative legal, logical and legal, historical, statistical.

Key words: institution of mediation, mediator, alternative dispute resolution methods, mediation procedure, disputes, voluntariness, confidentiality.

М.Ж. Калшабаева¹, С.А. Сартаяв^{2*}, Д.А. Оспанова¹, А.С. Ибраева², К.Р. Усеинова²

¹Университет «Туран», Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: Spatay.Sartaev@kaznu.edu.kz

Некоторые проблемы развития медиации как альтернативного способа разрешения споров в Республике Казахстан

В современном казахстанском обществе наблюдается высокий уровень конфликтности, что характерно для юридических споров. В связи с этим разрешение споров с помощью традиционного состязательного правосудия еще больше усугубит правовые коллизии и приведет к полному прекращению отношений между сторонами. Сегодня проблемы в государственной судебной системе приводят к значительным потерям материальных и моральных благ. В итоге в результате одна из сторон может быть недовольна решением суда, что может еще больше осложнить исполнение решения суда. В силу этих обстоятельств возможно обращение к институту медиации, который является относительно новым правовым институтом. Медиация – это альтернативное разрешение спора (англ. alternative dispute resolution, ADR) с участием третьей стороны – посредника, который нейтрален, не представляет интересы сторон при разрешении спора, помогает сторонам прийти к соглашению по спору, а стороны имеют полный контроль за процессом принятия решений.

В статье рассматривается развитие института медиации в Казахстане как альтернативного метода разрешения споров. Анализируются причины неразвитости института медиации, анализируются мнения ученых-правоведов, а также выявляются факторы, сдерживающие развитие медиации в Казахстане путем сравнения опыта Китая, Германии, Грузии, Сингапура по внедрению и развитию альтернативного разрешения споров. С целью анализа этих фактов был сделан обзор и сравнительный анализ научных работ ученых, изучающих Институт медиации, законы и научные труды ряда зарубежных стран по медиации. По результатам социологического опроса, проведенного Казахстанским институтом стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан о том, что казахстанцы знают о медиации, были сделаны соответствующие выводы и рекомендации.

Методологическую основу статьи составляют методы анализа, синтеза, сравнительно-правовой, логико-правовой, исторический, статистический.

Ключевые слова: институт медиации, медиатор, альтернативные способы разрешения споров, процедура медиации, споры, добровольность, конфиденциальность.

Кіріспе

Өзектілігі. Құқықтық дауларды медиация рәсімін қолдана отырып шешу көптеген дамыған мемлекеттерде қолданысқа енгенін айта кету керек. 20 ғасырдың ортасында инновациялық типтегі мемлекеттік емес құқықтық институттың

пайда болуы бейтарап делдал ретінде – медиаторды тарта отырып жұмыс жүргізу болатын. Ал енді осы ғасырдың 80 жылдары-ақ медиация институты Еуропа қауымдастығы елдерінде салыстырмалы түрде тәуелсіз институтқа айналды (<https://cfmediation.com/a-short-history-of-mediation>).

Қазақстанда медиацияны енгізу 2010 жылы Алматы қаласындағы алты айлық пилоттық жобадан басталды. Осы уақытта CEDR (*Center for Effective Dispute Resolution, UK*) алғашқы 100 медиаторларды дайындады. Әрі қарай медиация жеке салада дамып, бірнеше бірлестіктер ашылды.

2011 жылы, 28 қаңтарда «Медиация туралы» заң, сондай-ақ оған ілесіп «Медиация сұрақтары бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңы қабылданды. ҚР Азаматтық процестік кодексіне, ҚР Қылмыстық процестік кодексіне, ҚР Қылмыстық кодексіне, ҚР Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексіне, ҚР Еңбек кодексіне, ҚР Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы кодексіне сәйкес өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Аталған заңдардың қабылдануы татуласу рәсімінің халықаралық тәжірибесін, қалыпқа келтіру әділдігі бойынша тәжірибелік сұрақтарды зерттеу мен талдау, сондай-ақ дауларды шешудің тиімді, балама нысандарын іздеу бойынша үлкен жұмыстардың жүргізілуінің алғышарты болды.

Бүгінгі күні біз медиация институтын құқықтық дауларды сот арқылы шешуден тиімдірек балама тәсіл деп және ол жалпылама мойындалғаны жөнінде нық сеніммен айта аламыз. Бұл өз кезегінде көптеген отандық және шет елдік ғалымдар сипаттайтын мынадай: мерзімдер, қол жетімділік, аз шығындалу, еріктілік және медиацияға ерекше тартымдылық беретін құпиялылық факторларымен түсіндіріледі. Медиация рәсімі дауларды шешуге бағытталып, тартысушы тараптардың шынайы мүдделерінен шығады. Осы тұрғыда Ф. Сандер балама (альтернатива) «көптеген бар нұсқаның» ішінен таңдау мүмкіндігін білдіреді дей келе, барлық рәсімдерге ортақ «дауларды шешудің балама әдістері» терминін қолдануды ұсынады (Грефин фон Шлиффен 2005).

Қазақстанда бүгінде азаматтардың бұзылған құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғаудың негізгі тәсілі болып сотқа жүгіну табылады. Алайда заманауи азаматтық қоғамның қалыптасуы мен жылдам даму талаптарында бұл тәсіл жеткілікті түрде тиімді бола бермейді.

Қазіргі уақытта медиация рәсімі мен оның субъектілеріне қатысты нормативті-құқықтық базаның нақты және жүйеленген, кешенді бағыты қажет.

Медиация мәні ретінде зерттеушілер бір-біріне қарама-қайшы яғни тараптардың жоғары

деңгейдегі автономдылығы мен ортақ ұстаным мен өзара тиімді нәтижеге жету сияқты элементтердің үндестігі деп есептейді (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401#z20>).

Заңға сәйкес «медиация – тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында медиатордың (медиаторлардың) жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды (даушарды) реттеу рәсімі» (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401#z20>).

Мәселе. Заңда барлық заңды тетіктер қамтылып, айқындалған. Қоғамда туындауы ықтимал деген даулы мәселелерді ушықтырмай, сотқа дейін жеткізбей-ақ дауласқан тараптарды ортақ мәмілеге келтіру механизмдері бекітілген. Алайда дауларды медиация тәртібімен сотқа жеткізбей шешу статистикасы жылдан жылға өсіп келе жатқанымен, жалпы белең алып, дамып кете қойған жоқ. Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев мемлекеттің қатысуынсыз ымыраға келуге мүмкіндік беретін дауларды шешудің баламалы әдістерін дамыту керектігін атап өтті. «Медиация туралы» Заңның қабылданғанына 10 жыл толды. Алайда қазіргі уақытқа дейін бірде-бір мемлекеттік орган оны дамытумен айналыспайды, мемлекеттік саясат жоқ. Мұндай олқылықты түзету керек – деген болатын. (Тоқаев 2020).

Мақсаты. Қазақстан Республикасында дауларды шешудің балама әдісі ретінде медиация институтының даму мәселелерін дамыған мемлекеттердің тәжірибесімен салыстыра отырып оған кедергі келтіретін факторларды анықтау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Мақалада дауды шешудің балама әдісі ретінде Қазақстандағы медиация институтының даму мәселелері қарастырылады. Медиация институтының тиісті деңгейде дамымау себептеріне байланысты ғалым заңгерлердің пікірлері талданып, дауды шешудің балама әдісін енгізу мен дамыту бойынша Қытай, Германия, Грузия, Сингапур тәжірибесін салыстыра отырып Қазақстандағы медиацияның дамуына кедергі келтіретін факторлар анықталады. Аталған жайттарды саралау үшін медиация институтын зерттеп жүрген ғалымдардың ғылыми еңбектері мен бірқатар шет мемлекеттерінің медиация туралы заңдары мен ғылыми еңбектеріне шолу жасалып, салыстырмалы талдау жасалды. Қазақстан Респуб-

бликасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының медиация туралы қазақстандықтар не білетіндігі туралы жүргізген әлеуметтанулық сауалнаманың нәтижелеріне сәйкес қорытынды жасалды.

Мақаланың әдіснамалық негізін талдау, синтез, салыстырмалы-құқықтық, логикалық-құқықтық, тарихи, статистикалық әдістері құрайды.

Әдеби шолу

Дауларды шешудің баламалы әдісі ретінде медиацияның салыстырмалы түрде жаңаша рөлін ескерсек, бұл құқықтық институт туралы, оның даму мәселелері кеңінен қарастырылып жатыр. С.Ю. Романовская дауларды шешудің балама әдісі ретінде медиацияның тиісті деңгейде дамымай жатқанына назар аудара отырып, оның негізгі себептерін келтіреді:

- Медиация рәсімінің жаңа болуы;
- Жеке және заңды тұлғалардың медиация және оның артықшылығы туралы нашар хабардарлығы;
- Бұл жаңа құқықтық институтқа деген халықтың сенімсіздігі (Романовская 2012).

Әрі қарай М.С. Раева, Н.И. Каирова медиацияның дамуының негізгі мәселесі ретінде, медиация рәсімінің заң жағынан, сондай-ақ мемлекеттік органдардың тәжірибелік қызметінде және азаматтық қоғамның қызметінде кешенді, жүйелі тұрғыда реттелмегендігімен байланыстырады (<https://articlekz.com/article/magazine/128>). «Медиацияның біздің қоғамда әрі қарай дамуы үшін медиативті қызметті бұқаралық ақпарат құралдарында насихаттау қажет деп есептейміз» – деген қорытындыға келеді. Осындай көзқарасты М.К. Сүлейменов те ұстана отырып, Қазақстандағы медиацияның ахуалына пессимисттік көзқарас білдіреді (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644604&pos=6;-106#pos=6;-106). Оның пікірінше Қазақстандағы медиативті орталықтар азаматтық немесе арбитраждық процестерде тараптарды татуластырумен айналыспайды және медиатордың рөлі төмен, медиацияның дамуы нөлдік деңгейде. Алайда оның болашақта даму перспективаларына үмітпен қарайтынын айтады. Ол үшін келесідей бағыттарда дамуды ұсынады:

1. Ең алдымен медиацияны насихаттау;
2. Татуласу рәсімі туралы ҚР АПК өзгерістер енгізу, соттарды татуластыру рәсімін кеңінен қолдануды міндеттеу;

3. Медиатордың кәсіби этикасы Ережесін қабылдап, бекіту (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644604&pos=6;-106#pos=6;-106).

Әрине ғалымның бұл пікірімен толықтай келісуге болмайды. Өйткені әр жылда жүргізілген ресми статистикалық көрсеткіштер медиацияның жылдан жылға дамып келе жатқанын көрсетеді. Мысалы А.Қ. Нұржанова, Л.С. Серикова – «2016 жылдың 9 айы ішінде медиация жолымен қысқартылған азаматтық істердің саны 13372 құраса, 2015 жылдың осындай уақыт ішінде оның саны 4760 болған болатын. Қазіргі уақытта республикада 967 кәсіпқой емес және 1920 кәсіпқой медиатор қызмет етуде, олардың 2016 жылдың 9 айы ішінде жеке немесе істің сотта қаралуы кезінде реттеген даулар саны 9000-ға жетеді. Медиация институтының әрі қарай дамуы қоғамдағы барлық өзара қарым-қатынастардың қолайлы болуына өз септігін тигізеді» – деп есептейді (Нұржанова 2018).

М.И. Дячук Қазақстан Республикасындағы медиация институтын қолдануды зерттеп, талдай келе бірнеше ұйымдастырушылық сипаттағы мәселелердің бар екендігін айтады (Дячук 2021).

Біріншіден, медиация қағидаларын жүзеге асырумен байланысты мәселе. Құпиялылық қағидасы жеткілікті түрде қорғалмаған деп есептейді. Өйткені құпиялылық қағидасын бұзғаны үшін ҚР әкімшілік процестік кодексінің 85 бабындағы 20 АЕК түріндегі әкімшілік жаза ғана бар. Медиация туралы заңмен де, басқа нормативті-құқықтық актілермен де бұл қағиданы бұзғаны үшін толыққанды жауапкершілік қарастырылмаған.

Екіншіден, медиаторларды дайындау саласындағы мәселелер, соның ішінде медиаторларды дайындау курсындағы 50 сағаттың аздық ететіндігі жөнінде айтады. Бұл өз кезегінде медиаторлардың біліктілігіне кері әсерін тигізеді, қызмет көрсету сапасы төмендейді. Медиация жеке мамандық шеңберінде немесе құқықтану бакалавры, магистрлерді дайындау шеңберінде оқытылуы керек. Сондай-ақ соттан тыс медиацияның мәнін арттыру үшін құқықтық дауларды реттеу үшін жасалатын соттан тыс медиациялық келісімнің сот медиациялық келісімімен бірдей мәнге ие болуы керек деген қорытындыға келеді (Дячук 2021).

Иә бұл жерде автордың пікірімен толық келісуге болады. Өйткені соттан тыс медиациялық келісімге тараптар келіспейтін болса, онда олардың дауды сотта қарау құқығы бола-

ды. Қазақстан Республикасындағы медиацияны дамытудың басты мақсаты қоғамдағы конфликтілік жағдайдың деңгейін төмендету, сотқа түсетін жүктеме деңгейін төмендету болып табылады. Ал соттан тыс медиация мәнін жоғарыда айтылған мәселе бойынша түсіретін болсақ, бұл мақсаттаға жету мүмкін емес деп ойлаймыз.

Ендігі жерде медиацияның даму мәселелерін көршілес Ресей Федерациясында даму ерекшеліктерімен қарастырып өтсек. Медиация мәселесін зерттеуші А.М. Панасюк Ресей Федерациясында медиация технологиясы көмегімен құқықтық дауларды реттеуді енгізудің жоғары өзектілігін айтады (Панасюк 2011). Ресей Федерациясында медиация көмегімен дауларды реттеу мүмкіндігі мәселелер бойынша көптеген жылдар бойындағы жұмыс нәтижесі ретінде «№193-ФЗ Делдалдың қатысуымен дауларды реттеудің балама рәсімі туралы (медиация рәсімі туралы) әрі қарай – Медиация туралы Заңы болып табылады.

Алайда бұл институттың тәжірибеге еңгізілгеніне бірнеше жылдар болса да және сәйкес заңнамалық регламентацияның болуы да дауларды шешудің осы бір экзотикалық әдісінің әлі күнге дейін тәжірибеде сенімге ие бола алмағанын, іс жүзінде конфликтілік жағдайларды соттан тыс шеңберде қарау, дауларды сот өндірісіне жеткізбей шешу енгізіле қойған жоқ деп есептейді Д.А. Ширев, К.А. Тасенкова. Оның себептері ретінде қоғамның медиация рәсімінің бар екендігінен хабарсыздығы немесе аз білетіндігі, мамандарды дайындау орталықтарының, мамандандырылған кеңес беру орталықтарының жоқтығы ең басты мәселелер деп көрсетеді. Одан әрі тағы бір шешуін табу керек мәселе ретінде медиация институтына деген халықтың сенімсіздігі. Бұл мәселенің бір бөлігін медиатордың қандай қызмет көрсету түріне ақы төленетіндігін түсіндіретін медиатор қызметінің стандарттары шешуге мүмкіндігі бар. Алайда басқа кәсіп түрлеріндегі сияқты медиация қызметінде де әрқашан жоғары білікті мамандар бола бермейді. Мемлекеттік билік органдары әлі де болса бұл мәселені лицензиялау арқылы ма, әлде өзін-өзі реттейтін медиаторлар ұйымын құру арқылы ма қалай шешетіндігімен анықтала қойған жоқ (Ширев 2018).

Е.В. Лукьянова мен Т.В. Худойкина медиация мәселелерін зерттеу барысында «Ресей судьяларының дауларды шешудің баламалы әдістерінің кеңінен таралмай жатқанын мойындайды дейді. Мұндай жағдайдың бірден-бір

себебі болып, іске қатысушылардың позициясының әлсіздігін көрсетуге мүмкіндік бермейтін этикалық қағида түріндегі бөгеттер табылады деп түсіндіреді (Лукьянова 2014).

М.А. Авдыев Қазақстандағы медиацияның дамуына оң бағасын бере отырып, Ресей Федерациясында медиацияның дамуын медиацияның әлемдік қауымдастығынан отыз жылдай қалып келеді деп есептейді (Авдыев 2012). Кедергі келтіретін факторлар деп мыналарды айтады:

– Ресейдің медиация саласында мемлекеттік реттеу деңгейі төмен және жекелеген ведомстволардың корпоративтік мүдделерін көздейді;

– медиаторларды дайындаудың мемлекеттік бағдарламалары жекелеген оқу орталықтарының мүдделерін көздеп, Ресейдің ерекшеліктерін, оның әлеуметтік институттарын, тарихи тәжірибесін ескермейді;

– сондай-ақ Ресейде медиаторларды дайындаудың қашықтан оқытудың электрондық курстары дамымаған (Авдыев 2012).

Көріп отырғанымыздай Ресейдегі жағдай біздің елдегі медиацияның даму үдерісімен ұқсас, салыстырмалы түрде бір деңгейде. Әлі де болса жетілдіруді, мемлекеттік талап етуді қажет ететін мәселелер көп.

Әр түрлі медиация институттары мен құқықтық жүйедегі елдердің әрқайсысының жетілген тәжірибесін анықтау мақсатында келесі бөлімде Қытай, Грузия, Сингапур тәжірибесін салыстыра отырып Қазақстандағы медиацияның дамуына кедергі келтіретін факторларды анықтауға болады.

Ең алдымен Қытай мен Қазақстан елдеріндегі медиацияның даму мәселелеріне тоқталар болсақ, Қытай елінде кеңінен тараған конфуций мәдениеті сот әділдігіне жүгіну – дауды шешудің соңғы тәсілі деп есептейді. Қазақ халқының тарихында билер соты болған. Билер тараптардың даулы мәселесін қарап, татуластыру арқылы шешім шығарып отырған және ол шешім тараптардың әрқайсысына міндетті болып табылған. Медиация туралы заңның қабылдануымен дауларды татуластыру арқылы шешудің осы бір тарихи дәстүрі жаңғырды деп айтуға болады. Ал енді медиация көмегімен шешілетін істердің санының артуы бойынша Қытайдан елеулі түрде қалып қойғанбыз. Оның себептерін анықтап көрсек:

Қытайда медиация мәдениеттің бір бөлігі болып есептеледі. Б.з.б. 17-20 ғ Цин династиясы кезеңінде судьялар істі қарамас

бұрын әуелі тараптарды үшінші тұлғалардың көмегімен татуласуға жіберіп отырған. Қытай елінде кеңінен тараған конфуций мәдениеті сот әділдігіне жүгіну – дауды шешудің соңғы тәсілі деп есептейді. ҚХР «Халық медиациясы туралы» Заңына сәйкес «Халық медиациясы – халық медиативті комиссиясы даудағы мүдделі тараптарды тең және ерікті түрдегі келіссөздер негізінде медиативті келісімге жетіп, дауды шешу үдерісі» деп көрсетілген (https://chinalaw.center/procedure_arbitration/china_peoples_). Бүгінгі таңда ҚХР азаматтық, әкімшілік және коммерциялық дауларды шешу үшін сот медиациясымен қатар соттан тыс медиация да қолданылады.

Сот медиациясы – сот процесі шеңберінде жүзеге асырылады және мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылады.

Соттан тыс медиация – тараптардың өздерімен бастама көтеріліп, жеке медиаторлармен жүргізіледі.

Қытайда медиация рәсімі 2008-2010 жылдары қабылданған 3 заңдар арқылы реттеледі. Бұл заңдардың қабылдану мақсаты: азаматтық-құқықтық дауларды әділ және уақытылы шешу, тараптардың заңды мүдделерін сақтау, қоғамдағы тұрақтылық пен үйлесім тұрақтылығына әсер ету болып табылады. Заңға сәйкес еңбек даулары туындаған жағдайда тараптар кез-келген жергілікті орталықтар мен медиация комитеттеріне медиация процедурасына жүгіне алады. Егер тараптар 15 күн ішінде өзара келісімге келе алмаса, онда олар істі сотқа беруге құқылы. Медиация бойынша халық комитеттері құрылып, қала әкімшілігі осындай комитеттердің медиаторларын тәжірибе алмасу мен талдаулар жүргізу үшін сот медиацияларына тарта алады.

Сот медиациясы сот жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады, ал оны жүргізу Жоғары соттың «Медиация басымдығы және медиация мен сот өндірісін үйлестіру ұсынысымен реттеледі. Соттар істі қарау барысында медиация жүргізу мүмкіндігін анықтауы қажет. Медиатор ретінде бір уақытта судьяның өзі немесе бірнеше судьялар бола алады. Сондай-ақ басқа медиаторлар да шақырылуы мүмкін. Медиативтік келісімді орындау мақсатында тараптар сотқа келісімді бекіту үшін жүгіне алады. Мұны 30 үн ішінде жасау қажет. Қытайдағы сот медиациясының ерекшелігі, судьялардың жалақысы медиация көмегімен шешілген істердің санына пропорционалды түрде өсіп отырады (Yuwen 2014).

Медиативтік келісімді орындау міндетті, оның кез-келген тарабы орындау үшін сотқа жүгіне алады, ол үшін мемлекеттік баж алынбайды. СИЕТАС – ережесі медиативті келісімді төрелік шешімге теңестіреді – осылайша шетелдік төрелік шешімдерді мойындау және орындау жөніндегі БҰҰ Конвенциясының талаптарын орындап отыр. 2019 ж. 8 тамызында Қытай медиация нәтижесінде қол жеткізілген халықаралық бейбіт келісім жөніндегі БҰҰ Конвенциясына қол қойды. Сондықтан енді халықаралық жеке даулардағы медиативті келісімді міндетті орындау мемлекет заңдарымен бекітілді.

ҚХР «медиация» түсінігі түрлі үдерістерді қамтиды. Онда медиатор судьяның өзі болып табылатын бағалау медиациясы қолданылады. Бағалау медиациясы – медиатор оқиғаны бағалап, белгілі-бір жағдайларда диалог нәтижелеріне әсер ететін, қажет болған жағдайда дауды шешу үшін өз нұсқаларын ұсынатын медиацияның түрі. Алайда соңғы кездері Қытай Үкіметі сот үдерісінен бөлек фасилитативті медиацияны көбірек қолдайды. Бұл медиация түрінде медиатор дауды шешу нұсқаларын ұсынбайды, шешім қабылдауға әсер ету бойынша ғана позиция ұстанады.

Сондай-ақ Қытайда ССРІТ/ССОІС, ВАС Медиация орталығы (Пекин), SCMC (Шанхай коммерциялық медиация Орталығы) тәуелсіз мамандандырылған медиациялық орталықтары қызмет етеді. Сонымен қатар ҚХР медиациялық орталықтары одақтарға біріккен (мысалы, Пекин медиативті одағы). Олардың негізгі мақсаттары: медиацияны алға жетелеу, оны жүргізудің біртұтас ережелерін құру, медиациялық қызмет көрсетуді кәсібилендіру. Медиациялық орталықтар тәуелсіз болғанымен мемлекеттік сот жүйесі оларды белсенді түрде қолдап, қаржыландырып отырады. Бір қызығы, Қытайда медиаторларды дайындайтын қандай-да бір мемлекеттік орган жоқ. Сот жүйесінде судьялар медиация жүргізуге оқытылмайды, өйткені олар қажетті біліктілікке ие деп есептелінеді.

Әр орталық медиаторлардың өз тізімін жүргізеді. Ондағы мамандар жұмысқа тараптармен таңдалып, шақырылады, яғни аталған медиаторлар тұрақты жұмысшы болып табылмайды. Сайттарда медиатор туралы және оның кәсіби қызметі туралы толық ақпараттар көрсетіледі. Әр орталық медиаторларды дайындау бағдарламасын өздігінше анықтайды, бұл сұрақты реттеуші біртұтас орган жоқ. ҚХР әр жыл сайын медиация көмегімен шамамен

9 млн іс шешіледі, бұл өз кезегінде соттарда қарастырылған істердің 30-40 % құрайды (<https://weinsteininternational.org/mediation-in-china>).

Медиацияны халыққа танымал ету ісі Қытайда түрлі бейіндік конференциялар, семинарлар, саммиттер арқылы жүргізіледі. Судьялар мұндай шаралардың белсенді қатысушылары болып табылады, яғни Қытайда мемлекет медиацияны қаржылай да, әкімшілік тұрғысынан да қолдап отырғандықтан медиацияның дамуының негізі локомотиві – соттар деп есептеуге болады.

Көріп отырғанымыздай Қытайда медиацияның дамуына мемлекет қаржылай да, әкімшілік тұрғысынан да жан-жақты көмектеседі және медиация рәсімі міндеттелген. Қазақстанда медиацияны мемлекеттік қолдау болғанымен заң бойынша медиациялық рәсім міндеттелмеген.

«Жоғарыдан төменге» басталатын жол өз тиімділігін дәлелдеп отырғанын әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. Бұған Сингапур тәжірибесі мысал бола алады.

Сингапурда медиация басқа Оңтүстік Шығыс Азия елдері сияқты терең тамырға ие. Дауларды медиация арқылы шешу Сингапурда ежелден бері жүзеге асырылады. Тарих бойынша медиацияны ақсақалдар жүргізген. Олар тараптарды дауды талқылап, өзара тиімді шешімге келуге шақырып отырған (Joel 2009). Қазіргі Сингапур 20 ғасырдың 90 жылдры басталған медиация институтының қарқынды дамуының нәтижесінде медиацияның әлемдік орталығы болды.

Сингапурдың «Медиация туралы» Заңына сәйкес «Медиация – дауды шешу мақсатында даудың себеп-салдарын анықтау, дауды шешудің мүмкін жолдарын қарастыру, тараптардың бір-бірімен байланысын (қарым-қатынасын) орнату, екеуара келісімге келу әрекеттерін жүзеге асыру үшін дау тараптарына бір немесе бірнеше медиатордың көмекке келу сессияларынан тұратын үдеріс» (<https://www.parliament.gov.sg/docs/default-source/Bills-Introduced/mediation-bill-37-2016>). Сингапурда сот және соттан тыс (жеке) медиация қызмет етеді. Сот медиациясында судья тараптарды медиацияға өздері жібереді. Баланың қатысуымен болатын барлық даулар, сондай-ақ ажырасуға байланысты сұрақтар отбасылық соттарда медиация рәсімі шеңберінде қарастырылады. Түрлі министрліктер мен агенттіктер өз мамандықтары бойынша медиация жүргізеді. 2010 ж. мемлекет азаматтық соттарға өтініш беру кезінде дауларды шешудің баламалы әдісін (әрі қарай ДШБӘ)

пайдалану ережелерін енгізді. Өз кезегінде адвокаттар да, клиенттер де ДШБӘ пайдалану мүмкіндігін қозғағандығы жөнінде жазбаша хабарлауы қажет және ДШБӘ пайдалану жөніндегі шешімді арнайы нысанда көрсетуі қажет. 2012 ж. «ДШБӘ презумпциясы» енгізілді, яғни егер тараптардың бірі немесе бірнешеуі одан бас тартпаса, барлық 00,03,000 азаматтық істер автоматты түрде ДШБӘ қарауына берілді. ДШБӘ пайдаланудан бас тартудың себебі сотты қанағаттандырмаса айыппұл жазасына тартылуы мүмкін.

Медиация Жоғарғы сотта емес бірінші сатыда жүргізіледі. Сондай-ақ Жоғарғы сот жоғарғы сатыдағы сот ретінде судьяларға қандай істерді медиацияға бағыттау керек жөнінде арнайы ұсыныстар жасайды.

Қазақстанда сот медиациясы кезінде судья істі медиация жүргізу үшін басқа судьяға береді. Алайда тараптардың өтініші бойынша іс қай судьяның өндірісінде болса сол судьяның жүргізуіне берілуі мүмкін. Апелляциялық сатыдағы соттарда медиация жүргізу үшін ереже бойынша іс алқалық сот құрамынан бір судьяға беріледі. Судья-медиаторға жүгіну талапкерге дау пәнін өзгертуге құқық береді (аталған ереже экономикалық сот өндірісіне де қатысты).

Сингапурда соттан тыс медиацияны жүзеге асыру тәжірибесін Сингапур медиация орталығы (әрі қарай СМО) мысалында көрсеткен орынды. Ол 1997 ж мемлекеттік орган болып табылатын Сингапур құқық академиясымен құрылған. СМО директоры әрқашан Жоғарғы Соттың судьясы болып табылады. СМО негізгі қызметі:

- Медиация жүргізу және басқа да сүйемелдеу қызметтерін көрсету;
- ДШБӘ, келіссөздерге және тағы басқаларға оқыту;
- Даулы жағдайлардан сақтану үшін консалтингтік қызметтер көрсету;
- Медиаторларды аккредитациялау және тізім жүргізу;
- Медиацияны және басқа да ДШБӘ өрбіту;
- Келіссөздер мен медиация, сондай-ақ басқа да ДШБӘ үшін жағдай жасау.

1997 ж мен 2002 ж кезеңінде Әділет Министрлігі грант негізінде орталыққа қаржылық қызмет көрсетіп отырды. Алайда 2002 ж СМО өзін-өзі қаржыландыруға ауыстырылды.

Өкінішке орай, Қазақстан мұндай мамандандырылған медиативті орталықтардың көптігімен мақтана алмайды.

Сингапурда медиатор болу үшін белгілі-бір талаптар жоқ. Көптеген атақты орталықтар медиаторларды өздері оқытып, аккредиттейді. Қандай-да жалпы мемлекеттік критерийлер жоқ. Әйтседе де ел Үкіметі медиаторларға қатысты бірыңғай стандарттар мен талаптар енгізуді жоспарлауда.

Қазақстанда кәсіби емес медиатор болып 40 жасқа келген тұлғалар мен татуластыру рәсімін жүргізген судьялар бола алады. Ал кәсіби медиаторлар болып жоғары білімі бар, 25 жасқа толған, Қазақстан Республикасының Үкіметі бекіткен тәртіпте медиаторларды дайындау бағдарламасы бойынша оқудан өткендігін растайтын құжаты (сертификаты) бар, кәсіби медиаторлар тізімінде тұрған тұлғалар, сондай-ақ отставкадағы судьялар бола алады. Медиаторларды дайындау үш сатылы оқыту жүйесінен (жалпы медиация курсы – 48 сағат, арнайы медиация курсы – 50 сағат, медиатор-тренерлерді дайындау курсы – 32 сағат) тұрады. Әр ұйым өз кәсіби медиаторлар тізімін жүргізеді. Кәсіби емес медиаторлар тізімін – сәйкес әкім жүргізеді. Кәсіби және кәсіби емес медиаторлар да әр жыл сайын сәйкес ұйымдарға тізімде болу мерзімін ұзарту үшін өтініш жазып отыруы тиіс, олай болмаған жағдайда олар автоматты түрде тізімнен шығып қалады.

Соттық медиациядан басқа Қазақстанда жеке медиация түрі де бар. кейбір ұйымдар 2008 жылдан бастап қызмет ете бастады. Әр медиация орталығы медиаторларға өздері стандарттар орнатып оларды дайындауды жүзеге асырады.

Бастапқыда Сингапурда медиация енді пайда болғанда көпшілігі оған немқұрайлы қарайтын. Адвокаттар өз клиенттеріне медиация рәсімінен өту жөнінде кеңес бере бастауы үшін жылдар өтті. Бұдан басқа сотта тараптарға медиация ерекшелігі түсіндірілетін алдын-ала тыңдау тәжірибесі енгізілді. 1994ж. 1-ші сатыдағы соттарда медиация жүргізу бойынша арнайы пилоттық жоба іске қосылды. Судьялар «судья-медиатор» деп атала бастады. Алғашында судьялар көп жағдайда бағалау медиациясын жүргізді. Кейіннен жылдар өте фасилитативті медиацияға көшті.

2010 ж. медиация рәсіміне қатысудан себепсіз бас тартқаны үшін санкция қолдану тәжірибесі енгізілді; барлық азаматтық даулар ДШБӘ (басым көпшілігі медиация) міндетті қолдану керек болды. Сондай-ақ медиацияны қолданудан негізсіз бас тартқаны үшін сот мемлекеттік бажды азайтудан бас тартуы мүмкін. Осындай ша-

ралар арқасында медиация саны екі есеге артты. Мысалы, 2018 ж. 6 мың азаматтық даулар медиация көмегімен шешілді, оның 85% орындалды. Осы жерде медиация судьялармен ақысыз жүргізілетінін айта кету керек.

Сингапурдың Бас прокуратурасы дауларды шешудің алғашқы тәсілі ретінде медиацияны барлық үкіметтік ведомстволарға қолдануға және дауларды СМО беру жөніндегі медиативті келісімді мемлекеттік органдардың қатысуымен болатын барлық контрактілерге енгізуге міндеттейтін Ұсыныс дайындады.

Барлық еңбек даулары да міндетті түрде медиация рәсімінен өтіп барып қана келісімге келу мүмкін болмаған жағдайда дауларды шешу жөніндегі комиссияға жөнелтілуі мүмкін. 2016 ж. Сингапурда заңгерлерге клиенттерді ДШБӘ қолдану мүмкіндігі жөнінде хабардар етуді міндеттейтін заң күшіне енді. Балаға қатысы бар барлық даулар міндетті түрде медиация рәсімін өтуі тиіс. Сондай-ақ ажырасу барысында жұбайларда 21 жасқа дейінгі балалары болған жағдайда медиация рәсімі міндетті. Мұндай жағдайларда медиация сотта (ақысыз), сонымен қатар жеке орталықтарда (ақылы) жүргізілуі мүмкін.

Қазақстанда жоғарыда айтып өткеніміздей медиация рәсімі тараптарға міндеттелмейді. Егер заңдарға өзгеріс енгізіп, татуласу рәсімі міндеттелер болса отбасына соның ішінде ажырасуға байланысты мәселелер өз шешімін табар еді деп ойлаймыз. Өйткені сарапшылардың есебінше, Қазақстанда әр сағат сайын алты неке бұзылады екен. Ажырасу жөнінен әлемде алдыңғы ондыққа енеді екен. Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде Ranking.kz мамандары дайындаған есепке сәйкес, 2020 жылы Қазақстанда 128,8 мың неке қиылған, бұл 2019 жылмен салыстырғанда 7,6 пайызға аз. Ал бір жыл ішінде ажырасқан отбасылар саны 22,5 мыңды құраған (<https://egemen.kz/article/270254-qazaqstanda-pandemiya-kezinde-qansha-dgup-adgyrasqan>).

Салыстырмалы-құқықтық талдау көрсетіп отырғанындай «жоғарыдан төменге» реформасын жүргізу медиацияның басымдықтарын биліктің барлық тармақтары деңгейінде анықталуына мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасындағы медиацияның дамуының маңызды бағыты болып құқықтану өкілдерінің ойлау әдістерін өзгерту табылады. Ал мұндай тәжірибелік мәселені шешу үшін дауларды шешудің балама әдістері туралы көзқарастарды

қалыптастыру талап етіледі. Дауларды медиация, келіссөздер арқылы шешуге ниет білдіруге басымдылық болуы керек.

Ортағасырлық тарихи құжаттар, Германияда медиацияның тұрмыстық дауларда ғана емес, сондай-ақ мемлекетаралық сипаттағы дауларда да дамығанын көрсетеді. Мысалы, Алвис Контарини б.з. 16 ғ. екі неміс жерлерінің арасындағы территориялық шиеленісті шешу үшін медиатор ретінде сайланған. Соған байланысты дауларды бейбіт түрде шешу неміс мәдениетіне тән деген қорытындыға келуге болады.

«Медиация туралы» неміс Заңына сәйкес «медиация – тараптар бір немесе одан көп медиаторлар көмегімен, өз еркімен және өз жауапкершілігімен дауларды бейбіт түрде шешуге келетін кұпия және құрылымдық рәсім» деп сипатталған (<https://www.in-mediation.eu/en/mediation-en>).

Германияда медиацияны енгізу соттардағы пилоттық жобалардан бастау алады. 1999 ж. 750 евродан төмен суммадағы талаптар үшін міндетті медиация енгізілді, іс медиациялық рәсімнен өтпесе, сот оны қараудан бас тартты. 2001 ж. бұл норма өзгертілді, және судьяларды тараптардың ДШБӘ пайдалануды ұсынуды міндеттеді. Мысалы, сот қарауына бір іс түсті, судья тараптарға медиация рәсімін жүргізуді ұсынды, олар келісті. Бұл жағдайда судья істі кәсіби медиаторлар болып табылатын әріптесіне береді. Егер тараптар келісімге келе алмаса, онда іс бойынша сот өндірісі қайта қаралады. Әрі қарай Германияда жаңа лауазым «гутерихтер» – ДШБӘ айналысатын адам пайда болады. Осылайша неміс заң шығарушысы медиативті қызмет пен тараптарды татуластыру бойынша судьялар жұмысын ресми түрде бөлді.

Бүгінгі таңда Германияда сот және соттан тыс (жеке) медиация бар. Алайда «Медиация туралы» Заңға сәйкес медиативті техника мен рәсімдерді пайдалану бойынша судьялардың қызметі медиация болып табылмайды. Судьялар медиация жүргізген реттерде тараптар оның жұмысына ақы төлемейді, өйткені сот шығындарына қосылған.

Мысалы, Баварияда сот медиациясы арқылы барлық сот істері 2% жуығы медиация рәсімі арқылы – 40000 дауға жуығы шешілген. Салыстыру үшін: азамат дауларының көлемі осы жылы 1,08 млн (<https://sud.uz/wp-content/uploads/2020/06/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-1.pdf>).

Сонымен қатар Германияда сот медиациясымен қатар жеке медиация да жақсы дамыған.

Алайда мұндай ұйымдар әдетте тек медиациямен ғана айналыспайды, олар көбінесе қандай да бірлестіктер жанында қызмет етеді (Мысалы, Халықаралық сауда палатасының ИСС жанында).

Медиация көмегімен шешілетін ең көп таралған даулар отбасылық, мұрагерлік және коммерциялық болып табылады. Германиядағы медиацияның дамуында жетекші рөлді отбасылық даулар алды. Сондй-ақ медиация заңнамалық реттеусіз дамыды, бұл қатынастар орнатылып дамығаннан кейін барып қана заңмен бекітілді.

Арнайы заң білімі бар заңгерлерден басқалары заң кеңесін бере алмайды. Сондықтан егер медиатор заңгер болмаса онда ол заңгер – медиатордың қатысуымен бірлескен медиация өткізуі тиіс. Медиатор болып 120 сағат оқытудан өткен тұлғалар ғана бола алады. Сондай-ақ сертификатталған медиатор 4 жыл ішінде 40 сағаттық біліктілік көтеру курсынан өтуі тиіс. Қазіргі уақытта Германияда медиативті қызметпен айналысу үшін қандай да мемлекеттік немесе басқа да нормативті талаптар жоқ. Соған байланысты адвокаттардан басқа кез-келген тұлға өзін медиатор деп атауына болады. Сондай-ақ медиаторлардың қандай да бір ұйымда міндетті аккредитация талабы жоқ. Ал заң кәсібі өкілдеріне қатысты басқа ережелер бар. Адвокат өзін медиатор ретінде тек қана медиация саласында білім алған жағдайда ғана айтуға болады (Федералды адвокаттар қауымдастығы Кәсіби практикасы Ережесі, 7 а – бөлімі) (<https://sud.uz/wp-content/uploads/2020/06/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-1.pdf>).

Сертификатталған медиатор өз қызметін жарнамалауға құқылы. Медиатордың әр ұйымы сертификаттау үшін өз біліктілік стандарттарын белгілеуге құқылы. (көптеген ұйымдар 200 сағат дайындықты көздейтін стандарттарға ие).

Сондай-ақ медиацияны дамыту үшін түрлі жеңілдіктер енгізілді. Сот медиациясында егер тараптар келісімге қол жеткізсе, төленген баждың 2/3 қайтарылуға жатады, ал төменгі Саксонияда баж толығымен қайтарылады. Жеке медиацияда сомма талап соммасына қарай анықталады.

Грузияда ертеде «бче», яғни судья дегенді білдіретін термин болған, ол Вахтанг VI кезінде бче медиация шенберінде бағаланатын болды (Сургуладзе 1952). Вахтанг VI «Құқық кітабы» 136 б. «Егер екі адамның арасында дау туында-

са, ол судьяға баруы керек, алайда, егер тараптар король, патриарх, митрополит немесе судьяның алдына барғысы келмесе, онда олар бір адамды дауды шешіп беруі үшін таңдауына болады. Олар сол адамға дау туралы оның шешімін қабылдайтынын айта отырып жүгінеді. Мұндай адам делдал болып табылады (Ониани 2013).

Грузияда «Медиация туралы» Заң 2019 ж. ғана қабылдағанын айта кеткен жөн. Аталған заңға сәйкес: «Медиация – екі немесе бірнеше тараптың медиатордың көмегімен дауды өзара келісіммен тоқтатуға ұмтылатын үдеріс. Бұл үдеріс тараптың бастамасымен басталса да немесе заңмен белгіленген негіздер мен тәртіпте басталса да» (<https://matsne.gov.ge/ru/document/view/4646868?publication=2>). Мұндай анықтама БҰҰ – медиация нәтижесінде жеткен халықаралық бейбіт келісім туралы Конвенцияда берілген анықтамамен үндеседі.

Бүгінгі таңда Грузияда сот және соттан тыс медиация бар. Соттан тыс медиация мемлекеттік органдар (енбек, нотариалды медиация) немесе жеке медиациялық орталықтар жүзеге асыратындар деп бөлінеді.

Сот медиациясы 2013 ж. енгізілді. Ол азаматтық құқықтық дауларды ғана қамтиды. Судья тараптың келісімімен немесе мәжбүрлі түрде дауды медиацияға жібере алады, егер бұл даулар отбасылық мәселеге (бала асырап алу, ата аналық құқықтан айыру, әйелге қатысты күш қолдану және т.б.) мұрагерлерлік даулар және көршілер арасындағы дауларға қатысты болса.

Медиация рәсімін жүргізгеннен кейін тараптардың медиативтік келісімді бекіту үшін сотқа жүгінуіне құқығы бар. Медиативтік келісім мәжбүрлі түрде орындалуы мүмкін. Құпиялық мәселелері де Грузияның заңнамасымен жеткілікті түрде реттелген. Мысалы, медиативтік үдеріс қатысушылары медиация кезінде белгілі болған ақпараттар бойынша сотқа жауап алуға шақырылмайды. Медиация мемлекеттік мекеме болып табылады. Сот медиативті орталығымен жүргізіледі.

2014 ж. еңбек дауларын қарау тәжірибесі енгізілді. Медиаторлардың жалақысы мемлекетпен төленіп, рәсімінің өзі 21 күнге созылды. Сонымен қатар Грузияның Нотариалды Палатасы нотариус қызметіне медиацияны енгізген болатын, алайда бұл бастама жеткілікті түрде қолдау таба қоймады.

Грузияда жеке медиация орталықтары белсенді даму үстінде. Мемлекетте медиацияның

пайда болуының негізі ретінде болған түрлі донорлық жобалармен қатар, медиативті орталықтар да пайда болып жатыр. 2015 ж. 200-ден аса маманы бар Грузия медиаторлар Қауымдастығының негізі қаланды. Бұл қауымдастық медиаторлардың этикалық нормаларын, жүріс-тұрыс ережелерін және тағы басқаларын өздері бекітеді.

Медиация туралы заң қабылданғанға дейін бұл ережелер Қауымдастықтың мүше-медиаторлары үшін негізгі қайнар көз болып табылды, енді медиаторлар заң нормаларын басшылыққа алуы тиіс.

Медиаторлар реестріне кез-келген, алдын сотталмаған, Грузия медиаторлар қауымдастығында 40 сағаттық дайындық курсынан өткен тұлға енуі мүмкін. (Алдын медиаторларды CEDR сияқты атақты шетелдік компаниялардың сарапшылары оқытатын). Аталған ұйым медиаторларды дайындау, біліктілігін көтеру және сертификаттаумен айналысады.

Сот медиациясында тараптар реестрден 3 күн ішінде медиаторды таңдауға міндетті. Егер олар бұл уақытта келісімге келмейтін болса, Грузияның медиаторлар Қауымдастығы 3 күннен кейін медиаторды өздері тағайындайды.

Жеке медиацияда медиатор ретінде тараптармен белгіленген кез-келген тұлға бола алады. (реестрде бар жоғына қарамай)

Бір қызығы сот медиациясы нәтижесінде немесе медиаторлар реестріне енген медиаторлардың көмегі нәтижесінде жеткен медиативті келісім сотпен бекітілуі тиіс, сәйкесінше міндетті орындалуға жатады.

Реестрге енген медиатордың көмегімен жасалған медиативтік келісім әдеттегі шарт сияқты орындалуға жатады және сотқа жүгінгенде де солай қарастырылады.

Грузияда медиация

- әділет Министрлігі мен Жоғарғы сот арасындағы одақтастыққа;
- ведомство жұмысшыларына олардың әрі қарай медиаторлар дайындауы үшін түрлі тренингтер өткізу;
- сәйкес заңдар мен заңға сәйкес актілер қабылдау
- медиацияның оң жақтарын көрсететін пилоттық жобалар;
- медиация туралы ақпаратты кеңінен тарату;
- жеке медиациялық орталықтар құру нәтижесінде сәтті енгізілді деп есептеуге болады.

Талқылау және нәтижелер

Қазақстандағы медиацияның дамуына кедергі келтіретін факторларды анықтау мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының медиация туралы қазақстандықтар не білетіндігі туралы жүргізген әлеуметтанулық сауалнаманың нәтижелері болып табылады (<https://kisi.kz/?blogs=%D0%BC%D0%B5>). Сауалнамаға сот жүйесімен тікелей немесе жанама өзара әрекеттесу тәжірибесі бар респонденттер қатысқан. Сауалнама әдісі – маршруттық квоталық іріктеме негізінде тұрғылықты мекенжайы бойынша респондентпен сұхбат негізінде өткізілген. Іріктеме – республикалық маңызы бар 3 қала және 14 облыстағы 53 қалалық елді мекен және ауылдық жерлердегі 18 жас және одан асқан 1200 респондент.

Сауалнамадағы сұрақтардың негізгі мақсаты қазақстандықтар медиация туралы не білетіндігін анықтау. Сауалнамаға қатысушылардың жартысына жуығы 45,3 %-ы дауларды медиациялық шешу әдісі туралы білмейді, 38,8 %-ы бұл тәсіл түрін білетіндігі жөнінде айтады. Сауалнамаға қатысқандардың 15,9%-ы медиатордың қызметін пайдаланғандар бол-

ды. Сондай-ақ, дауды шешудің қандай түрін таңдайсыз деген сұраққа респонденттердің басым бөлігі қажет болған жағдайда дауды шешу үшін сотқа жүгінуді қалайтындар – 46,8% құрады. Екінші тараппен жеке келісуге тырысамын деп жауап бергендер 34,6 %, медиаторға жүгінемін 15,9 %, жауап беруге қиналамын 2,7 % екені анықталған.

Зерттеу нәтижелері бойынша сауалнама қатысқан респонденттердің жартысына жуығы 45,3 % -ы медиация рәсімінен бейхабар екендігі анықталды. Сәйкесінше С.Ю. Романовская, М.С. Раева, М.К. Сүлейменов жеке және заңды тұлғалардың медиация және оның артықшылығы туралы нашар хабардарлығы, сәкесінше дауды шешу үшін сотқа жүгінуді қалайтындардың медиацияға деген сенімсіздігі туралы пікірлері (<https://articlekz.com/article/magazine/128>, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=316446) жүргізілген сауалнама нәтижелерінен көрініс тапты. Бұл сауалнама нәтижесінен Қазақстандағы дауды шешудің баламалы әдісі ретінде медиацияның дамуына кедергі келтіретін бірінші фактор ол медиация туралы халықтың хабарының жоқтығы яғни ақпараттың дұрыс жетпеуі деп айтуға болады.

1-кесте – Зерттелген мемлекеттер арасында медиацияның кеңінен қолдануына әсер еткен негізгі факторлар

Факторлар	ҚХР	Сингапур	Германия	Грузия	Қазақстан
1	2	3	4	5	6
Мемлекеттік қолдау					
Мемлекеттік органдармен жүргізілетін медиацияның болуы	+	+	-	+	+
Медиаторларды мемлекеттік органдардың оқытуы	+	-	-	-	-
Мемлекетпен қаржыландырылатын медиация орталықтарының құрылуы	-	+	-	-	-
Донорлық ұйымдар тарапынан көмек көрсету соның ішінде қаржылай					
Шетелдік донорлар қаржыландыратын пилоттық жобалардың болуы	-	-	-	+	+
Соттар мен судьялардың тартылуы					
Медиативті келісімді бекіту және оның міндетті орындалуы	+	+	+	+	+
Сот медиациясының болуы	+	+	+	+	+
Жекелеген санаттағы істер үшін «Алдымен медиация» қағидасы	+	+	+	+	+
Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының тартылуы					
Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының медиацияның жекелеген түрлерін өткізу күзінреті бар	+	-	-	-	+
Дауларды шешу үшін медиацияны таңдайтын тұлғалар үшін ынталандыру шаралары	+	+	+	+	+
Медиация нәтижесінде қол жеткізілген келісімді орындаудан бас тартқан тұлғаларға қатысты санкциялар	-	+	+	+	+
1	2	3	4	5	6

1	2	3	4	5	6
Танымал ету шаралары					
Медиация өткізу бойынша судьялардың ұсынысы	+	+	+	+	+
Түрлі конференциялар өткізу	+	+	+	+	+
Мемлекеттік баж салығын қайтару	+	+	+	+	+

Қорытынды

Жоғарыда ғалымдардың келтірген уәждерін, сондай-ақ өзге мемлекеттердің тәжірибесімен салыстыра, талдай келе Қазақстандағы медиацияның дамуына кедергі келтіретін факторлар деп мыналарды атауға болады:

- Жеке және заңды тұлғалардың медиация және оның артықшылығы туралы нашар хабардарлығы;
- Заңдардағы олқылықтар, соттарда татуластыру рәсімін кеңінен қолданудың міндеттелмеуі, әсіресе еңбек және отбасылық дауларды шешуде;
- Бұл жаңа құқықтық институтқа деген халықтың сенімсіздігі.

Әдебиеттер

- Авдыев М.А. Развитие института медиации в условиях социальной модернизации Казахстана // Состояние и перспективы развития института медиации в условиях социальной модернизации Казахстана: Материалы международной научно-практической конференции 19 октября 2012 года. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2012 – С. 23-28.
- Грефин фон Шлиффен К. Вегман Б. Медиация в нотариальной практике (альтернативные способы разрешения конфликтов). Перевод с нем. Трушников С.С. – Wolters Kluwer, 2005. – 372 с. – (библиотека нотариуса). – ISBN: 3-425-24584-5 (нем), 5-466-00069-8 (в пер).
- Дячук М.И. Развитие института медиации в Республике Казахстан // Вестник института законодательства и правовой информации РК. – 2021. №1 (64). – С. 56-62.
- Joel Lee and Teh Hwee Hwee, eds, *An Asian Perspective on Mediation*, Academy Publishing 2009, at pp. 10-11.
- Закон КНР «О народной медиации» принят 28 августа 2010 г. на 16-м заседании Постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей КНР 11-го созыва, опубликован и применяется с 1 января 2011 // https://chinalaw.center/procedure_arbitration/china_peoples_mediation_law_2010_russian/
- Закон Грузии О медиации // <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/4646868?publication=2>
- И. Сургуладзе, *For the History of the Georgian State and Law*, Тбилиси, 1952, 347 с.
- Исмаилова Р. Обзор практики внедрения медиации в 5 ведущих странах по АМРС по рейтингу «Ведение бизнеса» // <https://sud.uz/wp-content/uploads/2020/06/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-1.pdf>
- Қазақстанда пандемия кезінде қанша жүп ажырасқан? // <https://egemen.kz/article/270254-qazaqstanda-pandemiya-kezinde-qansha-dgur-adgyrasqan?>
- Лукьянова Е.В., Худойкина Т.В. Проблемы реализации медиации в России // Огарев: Online, 2014. – С. 1-5.
- Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z110000401#z20>
- Медиация туралы қазақстандықтар не біледі // <https://kisi.kz/?blogs=%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8B>
- Mediation Bill // <https://www.parliament.gov.sg/docs/default-source/Bills-Introduced/mediation-bill-37-2016.Pdf>
- Mediation Efficient Dispute Resolution // <https://www.in-mediation.eu/en/mediation-en>
- Нұржанова А.Қ., Серікова Л.С. Қазақстанда медиация институтын дамытудың ерекшеліктері // Қарағанды университетінің хабаршысы. – 2018. – №5(180) – 33-38 бб.
- Панасюк А.М. Участие адвоката в урегулировании юридических споров посредством медиации: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2011. – 30 с.
- Раева М.С., Каирова Н.И. Медиация в Республике Казахстан: проблемы и перспективы развития // <https://articlekz.com/article/magazine/128>
- Романоваская С.Ю. Практические аспекты применения нормативной правовой базы в сфере медиации // Состояние и перспективы развития института медиации в условиях социальной модернизации Казахстана: Материалы международной научно-практической конференции 19 октября 2012 года – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2012 – С. 18-22.
- Sander F. *Dispute Resolution Within and Outside the Courts: an Overview of the U.S. Experience* // *Attorneys General and New Methods of Dispute Resolution*. National Association of Attorneys General and ABA. – 1990. – Pp. 20-31.
- Сулейменов М.К. Развитие медиации как альтернативного способа разрешения споров // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644604&pos=6;-106#pos=6;-106

Ониани С., “For the Purposes of the Term “Judge” in the Old Law of Georgia” // Law Journal of TSU Law Faculty. – No2, 2013. – С. 16-17.

Тоқаев Қ.К. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі/ Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2020. – 1 қыркүйек.

From the Traditional to the Modern: Mediation in China // <https://weinsteininternational.org/mediation-in-china/>

Short History of Mediation. – <https://cfmediation.com/a-short-history-of-mediation>.

Ширёв Д.А., Тасёноква К.А. К вопросу о правовом регулировании института медиации в Российской Федерации и Сингапуре. Сравнительно-правовой анализ // Закон и право. – 2018. – С. 25-36.

Yuwen Li, The Judicial System and Reform in Post-Mao China: Stumbling Towards Justice (The Rule of Law in China and Comparative Perspectives) Routledge Press, 2014, Chapter 5, p. 239.

References

Avdiev M.A. Razvitie instituta mediatsii v usloviyah social'noj modernizatsii Kazahstana// Sostoyanie i perspektivy razvitiya instituta mediatsii v usloviyah social'noj modernizatsii Kazahstana: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferentsii 19 oktyabrya 2012 goda [Development of the mediation institute in the conditions of social modernization of Kazakhstan// The state and prospects of development of the Institute of Mediation in the conditions of social modernization of Kazakhstan: Materials of the international scientific and practical conference on October 19, 2012] – Astana: State Institution “Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan”, 2012. – Pp. 23-28 .

Grefin von Schlieffen K. Wegman B. Mediatsiya v notarial'noj praktike (al'ternativnye sposoby razresheniya konfliktov). Perevod s nem. Trushnikova S.S. [Mediation in notary practice (alternative ways of conflict resolution). Translated from German] – Wolters Kluwer, 2005. – 372 p. – (library of a notary). – ISBN: 3-425-24584-5 (German), 5-466-00069-8 (trans.).

Dyachuk M.I. Razvitie instituta mediatsii v Respublike Kazahstan [Development of the Institute of Mediation in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan] // Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informatsii RK. – 2021. No. 1 (64). – S. 56-62.

Joel Lee and Teh Hwee Hwee, eds, An Asian Perspective on Mediation, Academy Publishing 2009, at pp. 10-11.

Zakon KNR «O narodnoj mediatsii» prinyat 28 avgusta 2010 g. na 16-m zasedanii Postoyannogo komiteta Vsekitajnskogo sobraniya narodnykh predstavitelej KNR 11-go sozyva, opublikovan i primenyaetsya s 1 yanvarya 2011 [The Law of the People's Republic of China “On People's Mediation” was adopted on August 28, 2010 at the 16th meeting of the Standing Committee of the National People's Congress of the People's Republic of China of the 11th convocation, published and applied from January 1, 2011] // https://chinalaw.center/procedure_arbitration/china_peoples_mediation_law_2010_english

Zakon Gruzii O mediatsii [The Law Of Georgia On Mediation] // <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/4646868?publication=2> Surguladze, For the History of the Georgian State and Law, Tbilisi, 1952, p. 347.

Ismailova R. Obzor praktiki vnedreniya mediatsii v 5 vedushchih stranah po AMRS po rejtingu «Vedenie biznesa» [Review of the practice of mediation implementation in 5 leading countries according to the AMRS rating “Doing business”] // <https://sud.uz/wp-content/uploads/2020/06/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-1.pdf>

Qazaqstanda pandemia kezinde qanşa jüp ajyrasqan? [How many couples divorced during the pandemic in Kazakhstan?] // <https://egemen.kz/article/270254-qazaqstanda-pandemiya-kezinde-qansha-dgup-adgyrasqan?>

Lukyanova E.V., Khudoykina T.V. Problemy realizatsii mediatsii v Rossii [Problems of mediation implementation in Russia] // Ogarev: Online, 2014. – Pp. 1-5.

Mediatsiya turaly Kazahstan Respublikasynyn 2011 jylgy 28 qantardagy № 401-IV Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on Mediation dated January] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401#z20>

Mediasia turaly qazaqstandyqtar ne bileді [What Kazahstanis know about mediation] // <https://kisi.kz/?blogs=%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8B>

Mediation Bill // <https://www.parliament.gov.sg/docs/default-source/Bills-Introduced/mediation-bill-37-2016.PDF>

Mediation Efficient Dispute Resolution // <https://www.in-mediation.eu/en/mediation-en>

Nurzhanova A.K., Serikova L.S. Kazahstan da mediatsiya institutyn damytudyn erekshelikteri [features of the development of the Institute of mediation in Kazakhstan] // Karagandy universitetinin habarshysy. – 2018. –№5(180) – Pp.33-38.

Panasyuk A.M. Uchastie advokata v uregulirovanii yuridicheskikh sporov posredstvom mediatsii: Avtoref. dis. kand. yurid. nauk. [Participation of lawyers in the treatment of legal issues in the media: abstract. dis. Kand. Jurid. Nauk]. – M., 2011. – 30 p.

Raeva M.S. Kairova N.I Mediatsiya v Respublike Kazahstan: problemy i perspektivy razvitiya [Mediation in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects of development] // <https://articlekz.com/article/magazine/128>

Romanovskaya S.Yu. Prakticheskie aspekty primeneniya normativnoj pravovoj bazy v sfere mediatsii [Practical aspects of the introduction of the standard law base in the sphere of media] // Sostoyanie i perspektivy razvitiya instituta mediatsii v usloviyah social'noj modernizatsii Kazahstana: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferentsii 19 oktyabrya 2012 goda – Astana: State Institution “Institute of Legislation of the Republic of Kazakhstan”, 2012 – Pp. 18- 22.

Sander F. Dispute Resolution Within and Outside the Courts: an Overview of the U.S. Experience // Attorneys General and New Methods of Dispute Resolution. National Association of Attorneys General and ABA. – 1990. – Pp. 20-31.

Suleimenov M.K. Razvitie mediatsii kak al'ternativnogo sposoba razresheniya sporov [Development of media as an alternative topic for the development of sports] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31644604&pos=6;-106#pos=6;-106

S. Oniani, “For the Purposes of the Term “Judge” in the Old Law of Georgia”, Law Journal of TSU Law Faculty, No2, 2013, pp. 16-17.

Tokaev K.K. Zhana zhagdaidagy Kazakhstan: is-qimyl kezen/ Kazakhstan halkyna Zholdauy [Kazakhstan in the new conditions: period of action/ address to the people of Kazakhstan] // Yegemen Kazakhstan. – 2020. – 1 qirkuyek.

From the Traditional to the Modern: Mediation in China // <https://weinsteininternational.org/mediation-in-china/>

Short History of Mediation. – <https://cfmediation.com/a-short-history-of-mediation>.

Shirev D. A., Tsenkova K. A. K voprosu o pravovom regulirovanii instituta mediacii v Rossijskoj Federacii i Singapure. Sravnitel'no-pravovoj analiz [On the law on regulation of the Institute of media in the Russian Federation and Singapore. Comparative Law Analysis] // Zakon i pravo. 2018. – S. 25-36.

Yuwen Li, The Judicial System and Reform in Post-Mao China: Stumbling Towards Justice (The Rule of Law in China and Comparative Perspectives) Routledge Press, 2014, Chapter 5, p. 239.